

סוגיה ה: תענית יחיד (1) : יחיד שנענה באמצע תעניתו

**

רקע

תעניות גשמים מורכבות מחמש סדרות של תעניות:
 א. מי"ז במרחשון – שלוש תעניות של יחידים.
 ב. מראש חודש כסלו – שלוש תעניות יחיד שבית דין גוזר על הציבור.
 ג. עברו אלו ולא נענו – שלוש תעניות ציבור.
 ד. עברו אלו ולא נענו – שבע תעניות ציבור שמתריעין בהן ונועלים בהן את החנויות.
 ה. עברו אלו ולא נענו – היחידים חוזרים ומתענים עד שיצא ניסן.
 סוגייתנו עוסקת בסדרה הראשונה, ומתמקדת בגדרי תענית יחיד. הסוגיה עוסקת בשתי נקודות:

1. האם מבטלים תענית מפני מועדים?

2. האם מפסיקים תענית כשסיבת התענית בטלה.

בנקודה הראשונה נעסוק לקמן [י.ב.], וכעת נתמקד בנקודה השנייה.

מקורות

- א. י-יא: "מתני' הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים... מפני שממעט מלאכת שמים"
 ב. תוספתא פ"ב ה"ו
 ג. יט. "היו מתעניין וירדו להם גשמים... וקראו הלל הגדול"
 ד. רי"ף ב.ב: ב-ב: באלפס, "מתני' הגיע שבעה עשר במרחשון... וכפיס מעץ יעננה"
 ר"ן ד"ה מתני' הגיע, הרי
 רא"ש סי' ו-ז
 מרדכי סי' תרכ
 רמב"ם הל' תעניות פ"א הל' טו-טז, והשגת הראב"ד
 ה. רש"י ד"ה למקום שאין מתעניין הרי זה מתענה ומשלים
 תוס' ד"ה ההולך
 מרדכי סי' תרכא
 ו. תוס' ד"ה אסור
 ר"ן ב: באלפס ד"ה ההולך
 ז. שו"ע סי' תקסט ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק ד-ה, ז]
 סי' תקעד ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק א-ו, יא]

הסבר הסוגיה

"ת"ר מי שהיה מתענה על הצרה ועברה על החולה ונתרפא הרי זה מתענה ומשלים". [תוספתא י:]

התוספתא [פ"ב הי"ב] אומרת שביטול סיבת התענית אינה פוטרת מחיובה, וצריך להשלים התענית אף אם עברה הצרה ואף אם התרפא החולה. הראשונים מקשים ממשנה בפרק שלישי [יט]. הסותרת דין זה: "היו מתענין וירדו להם גשמים קודם הנץ החמה לא ישלימו לאחר הנץ החמה ישלימו רבי אליעזר אומר קודם חצות לא ישלימו אחר חצות ישלימו". התוספתא אינה מחלקת ומחייבת בכל מקרה להשלים התענית, ואילו המשנה מחלקת בין קודם הנץ לאחר הנץ לשיטת תנא קמא, ובין קודם חצות לאחר חצות לשיטת רבי אליעזר.

נחלקו הראשונים כיצד לתרץ את הסתירה בין התוספתא לבין המשנה:

הראב"ה [סי' תנא, מובא במרדכי סי' תרכ] עושה אוקימתא בתוספתא, ולדעתו התוספתא עוסקת לאחר הנץ החמה לשיטת תנא קמא, ואחר חצות לשיטת רבי אליעזר, כך שאין סתירה בין התוספתא לבין המשנה.

הרמב"ם [הל' תעניות פ"א הל' טו-טז] פוסק: "יחיד שהיה מתענה על החולה ונתרפא, על צרה ועברה, הרי זה משלים תעניתו... צבור שהיו מתענין על הגשמים וירדו להן גשמים, אם קודם חצות ירדו לא ישלימו אלא אוכלין ושותין ומתכנסין וקוראין הלל הגדול, שאין אומרין הלל הגדול אלא בנפש שבעה וכרס מלאה...". הרמב"ם מחלק בין תענית יחיד לבין תענית ציבור, יחיד משלים תעניתו אפילו כשהתבטלה הגזרה, ציבור אינו משלים תעניתו.

הראב"ד אינו מקבל את החילוק בין תענית יחיד לבין תענית ציבור: "ואנו אומרים אחד יחיד ואחד צבור על כל צרה שעברה משלימים תעניתם חוץ מתענית של גשמים, שאין צרה עוברת גמורה אלא צרת הגשמים שהיא לשעתה". הראב"ד סובר שביטול הגזרה מבטל את התענית, אבל רק בתענית גשמים ניתן לומר שהתבטלה הגזרה לגמרי, בשאר תעניות אין ודאות שהגזרה התבטלה לגמרי [לדוגמא: חולה שהתרפא, מנין אנו יודעים שהשיפור במצבו אינו זמני, אולי מחר מצבו ידרדר], ולכן ממשיכים להתענות.

נחלקו הראשונים בהסבר שיטת הרמב"ם, שיש חילוק בין תענית יחיד לבין תענית ציבור:

הר"ן [ב: באלפס ד"ה הרי] מפרש שאין ציבור משלימים תעניתם כשהתבטלה גזרה מפני "שאינן מטריחים על הצבור". אדם יכול לקבל על עצמו תענית כרצונו, אבל על ציבור ניתן לגזור תענית רק במקום שיש הצדקה לתענית. כשהתבטלה הגזרה אין הצדקה לתענית, וממילא התענית בטלה מעצמה. תענית יחיד אינה תלויה בסיבה כלשהי, ולכן ביטול הסיבה אינו מבטל את התענית.

המגיד משנה [הל' תעניות פ"א ה"טז] מפרש שלב בי"ד מתנה שביטול סיבת התענית יבטל את חיובה, אבל ביחיד, דברים שבלבו אינם דברים, ואם לא התנה בפרוש חייב להשלים תעניתו.

הרא"ש [ס"ו] מפרש שציבור חייב להלל ולהודות על ביטול הגזרה, והלל והודאה ניתן לומר רק מתוך שמחה ובכרס מלאה, לכן ציבור חייב להפסיק תעניתו. יחיד אינו מחוייב בהלל מתוך כרס מלאה, ולכן חייב להשלים נדרו.

הרא"ש מחדש דין המהוה נפקא מינה בין שני ההסברים. כשסיבת התענית התבטלה מסיבה שלילית, כגון שהחולה מת, לפי שיטת הר"ן אין להטריח את הציבור להשלים תעניתם, ולשיטת הרא"ש הציבור חייב להשלים תעניתו, שהרי אין להם חיוב הלל והודאה.

הר"ן [שם] מוסיף שאם התבטלה גזרה משלים תענית זו, ומתענה כל תעניות שקיבל על עצמו. המאירי [ד"ה יחיד] מביא מחלוקת בינו לבין הראב"ד בדין זה, הראב"ד סובר כר"ן, והמאירי חולק שמשלים רק את התענית שהתחיל בה.

"ההולך ממקום שאין מתענין למקום שמתענין הרי זה מתענה עמהן, ממקום שמתענין למקום שאין מתענין הרי זה מתענה ומשלים". [גמ' י:]

נחלקו הראשונים בגדרי חיוב תענית לעובר ממקום למקום, כדי להבין את שיטותיהם צריך להקדים הקדמה בהלכות מנהגי מקומות.

מנהג מקום מחייב את כל תושבי המקום. כשאדם הולך ממקום למקום, אם הליכתו זמנית, ודעתו לחזור למקומו, הוא מוגדר כבן מקומו המקורי, והוא חייב במנהגייהם בכל מקום שהוא נמצא. אם אין דעתו לחזור למקומו, הוא מוגדר כבן המקום שהוא נמצא בו, חייב במנהגייהם, ואינו חייב במנהגי מקומו המקורי.

אדם שהלך ממקומו ודעתו לחזור אליו, אינו חייב במנהגי המקום שנמצא בו, אבל מפני המחלוקת אסור לשנות ממנהגם. כיוון שחיובו רק מפני המחלוקת, חיובו רק בפרהסיא ורק בתוך התחום.

"ההולך ממקום שאין מתענין למקום שמתענין הרי זה מתענה עמהן". מפרשים הראשונים שמתענה עמהם אפילו כשדעתו לחזור, ונחלקו האם מתענה עמהם רק בפרהסיא או גם בצנעה. הראב"ה [ס"ו] תנב, מובא במרדכי סי' תרכ"א סובר שרק בפרהסיא מתענה עמהם, ותוס' [במרדכי שם] סובר שאפילו בצנעה מתענה עמהם. כולי עלמא מודים, שאם יוצא חוץ לתחום אינו חייב להתענות עמהם.

הראב"ה סובר שדין תענית כדין מנהג, וחיובו של בן מקום אחר הוא רק מפני המחלוקת, בצנעה אין מחלוקת, ואינו מחוייב במנהגם ואינו מחוייב בתעניתם. התוס' סובר שדין תענית שונה מדין מנהג, מנהג מחייב את בני המקום בלבד, ותענית מחייבת את כל הנמצא במקום, שאף הוא חייב להשתתף בצרת הציבור. כשיוצא חוץ לתחום אינו קשור לציבור ואינו צריך להשתתף בצרתם.

"ממקום שמתענין למקום שאין מתענין הרי זה מתענה ומשלים". מפרש רש"י [ד"ה למקום שאין מתענין]: "מתענה כל התעניות שקבלו עליהן בני עירו דנותנין עליו חומרי המקום שיצא משם". רש"י עוסק באדם שדעתו לחזור, וחייב בכל מנהגי מקומו. תוס' מוסיף שאת

התענית שהתחיל בה חייב להשלים אפילו כשאין דעתו לחזור, שהרי קיבל תענית זו על עצמו.

”אמר שמואל כל היושב בתענית נקרא חוטא... רבי אלעזר אומר נקרא קדוש... ריש לקיש אמר נקרא חסיד... אמר רב ששת האי בר בי רב דיתיב בתעניתא ליכול כלבא לשירותיה”.

[גמ' יא-יא:]

נחלקו האמוראים בהתייחסות הרעיונית לתענית, מחלוקת הנובעת ממחלוקת בהבנת מערכת היחסים הנכונה בין גופניות לרוחניות.

רבי אלעזר סובר שהמתענה נקרא קדוש, תפקידו של אדם לטפח את רוחניותו, וצרכיו הגשמיים הם הכרח בלבד, שיש למעט בהם ככל שניתן [גם רבי אלעזר מודה שיש קדושה בגוף, “כאילו קדוש שרוי בתוך מעיו”, וכשמתענה בזמן דלא מצי לצעורי נפשיה, פוגע בקדוש או בקדושה (עיין רש”י ותוס’) השרויים בתוך מעיו]. שמואל חולק וסובר שהמתענה נקרא חוטא, באדם מתחברים גוף ונפש, חומר ורוח, ואת שניהם צריכים לטפח, הפוגע בגופו אינו מבצע את תפקידו, ונקרא חוטא.

ריש לקיש סובר שהמתענה נקרא חסיד. לדעתו יש לשמור על האיזון הנכון בין גוף לבין רוח, אבל טוב להתענות, ולנטות מעט לצד הפרישות [ע”פ הרמב”ם בהלכות דעות (פ”א ה”ה) המבאר שההולך בדרך האמצעית נקרא חכם, והנוטה מעט לצד אחד נקרא חסיד].

סיכום

המקבל תענית חייב להשלימה. דין זה אמור בין כשסיבת קבלת התענית התבטלה, בין כשבני עירו קיבלו תענית, והוא כעת אינו עמהם, ובין כשמתארח בעיר אחרת שקיבלו על עצמם תענית.

קבלת תענית של ציבור מחייבת את כל בני המקום, אפילו כשבשעת התענית אינם במקום, ומחייבת לדעת התוס’ גם את האורחים, שחייבים להשתתף בצרת הציבור. הראב”ה סובר שהאורחים אינם חייבים בתענית, ורק בפרהסיא חייבים להתענות מפני המחלוקת.

הלכה

השו”ע [סי’ תרטט סע’ א] פוסק שיחיד שנענה משלים תעניתו, וציבור שנענה אינו משלים תעניתו. משמע מדבריו, שאם בקשת הציבור נדחתה, חייבים להשלים תעניתם. המשנה ברורה [סק”ה] מביא שהלבוש מקל כר”ן, שאינם חייבים להשלים תעניתם, והמגן אברהם פוסק כמותו.

השו”ע [סי’ תרעד סע’ א-ב] פוסק שההולך ממקום שמתענים ודעתו לחזור חייב בכל התעניות שקיבלו על עצמם. ואם הולך למקום שמתענים יתענה עמהם אפילו בצנעה, אפילו דעתו לחזור.